

*Лазарева Д. В.,
ад'юнкт кафедри кримінального процесу та криміналістики
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
старший лейтенант поліції, слідчий слідчого управління
Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області*

СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ ЗАТРИМАННЯ УПОВНОВАЖЕНОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ І ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

Анотація. У статті на основі аналізу сутнісних характеристик затримання уповноваженою службовою особою та запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою досліджується співвідношення вказаних кримінальних процесуальних інститутів

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи, затримання уповноваженою службовою особою, тримання під вартою.

Постановка проблеми. Здійснення кримінального провадження нерозривно пов'язане із процесуальним примусом, який виражається в обмеженні окремих прав і свобод людини в інтересах забезпечення досягнення цілей зазначеного провадження. Із прийняттям у 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) регламентація застосування процесуального примусу набула якісно нового рівня. Зокрема, відповідні процесуальні норми в систематизованому вигляді були об'єднані в розділі II КПК України, який отримав назву «Заходи забезпечення кримінального провадження».

Система заходів забезпечення кримінального провадження (ч. 2 ст. 131 КПК України) включає в себе низку кримінальних процесуальних інститутів, об'єднаних загальною метою – досягнення дієвості вказаного провадження. Водночас, незважаючи на єдину правову природу та спільність загальної мети, створення умов для дієвості кримінального провадження під час застосування різних заходів забезпечення останнього відбувається абсолютно по-різному. Кожен такий захід вирізняється сферою застосування, підставами, спеціальною метою, суб'єктами здійснення й категорією суб'єктів кримінального процесу, щодо яких він може бути застосований. Різним буде й ступінь втручання у сферу прав і свобод залежно від виду застосовуваного заходу забезпечення кримінального провадження.

За ступенем правообмежувального впливу на об'єкт застосування в градації заходів забезпечення кримінального провадження верхній щабель посідають затримання особи та запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Головною об'єднувальною ознакою цих заходів є їхня зовнішня форма вияву, а саме: обмеження свободи й особистої недоторканності особи, до якої вони застосовуються. Більше того, на спільність цих заходів прямо вказує законодавець, установивши в ч. 2 ст. 176 КПК України, що затримання є тимчасовим запобіжним заходом. Однак при цьому не конкретизується, який саме різновид затримання мається на увазі. У цьому контексті теоретичний і практичний інтерес становить проблема співвідношення затримання уповноваженою службовою особою із запобіжним заходом у вигляді тримання під вартою.

Проблеми застосування примусу під час здійснення кримінального провадження завжди залишаються в полі зору

науковців-юристів. Теоретико-правові основи застосування заходів забезпечення кримінального провадження (заходів процесуального примусу) усебічно розроблені в наукових працях Ю.П. Аленіна, Ю.М. Грошевого, І.М. Гуткіна, А.Я. Дубинського, О.В. Капліної, В.М. Корнукова, Є.Д. Лук'янчикова, О.Р. Михайленка, В.Т. Нора, І.Л. Петрухіна, Д.П. Письменного, М.А. Погорецького, В.І. Сліпченка, С.М. Смокова, О.А. Солдатенко, Л.Д. Удалової, О.Г. Шила, М.Є. Шумила, Ю.П. Яновича. Окремі сутнісні ознаки затримання за підозрою учиненні злочину в порівняльному контексті із триманням під вартою розглядалися І.А. Веретенніковим, В.М. Григор'євим, А.П. Гуляєвим, С.І. Макаренко, В.Ю. Мельниковим, А.В. Ольшевським, І.О. Ретюнських, В.М. Тертишником, А.К. Черновою.

Разом із тим на фоні викликаних прийняттям КПК України змін у кримінальній процесуальній регламентації застосування заходів забезпечення кримінального провадження питання співвідношення інститутів затримання уповноваженою службовою особою та тримання під вартою як самостійна наукова проблема так і не знайшло свого однозначного вирішення.

Відтак **метою статті** є дослідження співвідношення кримінальних процесуальних інститутів затримання уповноваженою службовою особою та тримання під вартою.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесуальній літературі досить поширеною є теза, відповідно до якої принципових відмінностей між затриманням і запобіжним заходом у вигляді тримання під вартою немає, оскільки в обох випадках мова йде про арешт особи. Отже, затримання може розглядатися як специфічний різновид тримання під вартою.

Так, на думку І.М. Гуткіна, затримання – це і є взяття під варту, застосоване як виняток із конституційних норм [1, с. 6]. Згідно з А.П. Гуляєвим, затримання являє собою ніщо інше як короточасне взяття під варту [2, с. 15]. Підтримуючи таку точку зору, А.В. Ольшевський зауважує, що необхідність у виділенні поряд із узяттям під варту ще й затримання зумовлена специфічними ознаками останнього: невідкладністю, короточасністю застосування, невстановленістю винуватості особи, до якої застосовується затримання [3, с. 64–65]. Б.Б. Булатов і В.В. Ніколюк уважають, що є вагомі причини для того, щоб у класифікації заходів процесуального примусу розглядати затримання поряд із запобіжними заходами з урахуванням його близькості з таким видом запобіжного заходу, як узяття під варту [4, с. 19].

Відповідно до позиції Є.Б. Догота, затримання від запобіжних заходів відрізняється таким: 1) часом тримання під вартою; 2) місцем тримання під вартою; 3) процесуальним оформленням; 4) самостійністю суб'єкта застосування під час прийняття рішення. При цьому, на думку науковця, такі ознаки не несуть визначального значення і єдиним, що виправдовує існування

інституту затримання особи за підозрою в учиненні злочину, є те, що на отримання рішення суду потрібен час, якого органи розслідування можуть і не мати. У випадках виникнення негайної необхідності ізоляції особи, підозрюваної в учиненні злочину, можна вести мову лише про організаційні (процедурні) складності отримання санкції суду й, відповідно, затримання варто розглядати як отримання необхідного часу для подальшого обґрунтування тримання під вартою перед судом і отримання процесуальної згоди на це [5, с. 55–56].

Також у літературі обґрунтовується теза про те, що затримання хоча й має відносну самостійність у системі кримінального судочинства, але посідає підпорядковане місце щодо тримання під вартою й виступає як його початковий етап [6, с. 70–74; 7, с. 31–37].

Водночас, на нашу думку, застосування подібних висновків до такого різновиду кримінального процесуального затримання, як затримання уповноваженою службовою особою, є достатньо проблематичним. Звичайно, можна проводити розмежування між затриманням і триманням під вартою за підставами, порядком, строками, суб'єктами застосування тощо. І тоді завжди можна посилатися на те, що процесуальні особливості затримання, порівняно з узяттям під варту, зумовлені його невідкладністю, необхідністю негайної ізоляції підозрюваної особи без відповідного судового рішення, отримання часу на обґрунтування подання до суду на арешт і тому подібне, а в усьому іншому затримання є нічим іншим як узяттям під варту, тобто запобіжним заходом. Власне, така логіка простежується й у змісті згадуваної норми ч. 2 ст. 176 КПК України, яка затримання особи прямо називає тимчасовим запобіжним заходом. Припускаємо, що прикметник «тимчасовий» у цьому контексті використаний законодавцем для акцентуації на короткій тривалості затримання, обмеженій строком, необхідним для ухвалення судового рішення щодо «постійного» запобіжного заходу.

Однак процедурні (процесуальні) особливості того чи іншого заходу забезпечення кримінального провадження є похідними від його сутнісних характеристик, які, у свою чергу, зумовлені роллю та місцем такого заходу в системі кримінального провадження, його функціональним призначенням у кримінальній процесуальній діяльності. Виходячи з його сутнісних характеристик, затримання уповноваженою службовою особою є самостійним різновидом заходів забезпечення кримінального провадження, який із запобіжним заходом у вигляді взяття під варту об'єднує лише зовнішня форма вияву – обмеження свободи та особистої недоторканності особи з усіма наслідками, що випливають із цього. В усьому ж іншому між цими заходами забезпечення кримінального провадження немає нічого спільного.

Ключові сутнісні особливості затримання уповноваженою службовою особою полягають у тому що таке затримання виражається в обмеженні свободи та особистої недоторканності особи, підозрюваної в учиненні злочину; має невідкладний характер, у зв'язку з чим може застосовуватись до початку досудового розслідування й без відповідної ухвали слідчого судді; допускається лише за умови, якщо підозра в учиненні злочину сформувалася на основі очевидних фактів і обставин, які особисто сприймалися уповноваженою службовою особою в момент учинення (замаху на вчинення) злочину або безпосередньо після цього; застосовується службовою особою правоохоронного органу України, якій спеціальним законом надано право затримувати осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів; застосовується з метою негайного запобігання вчиненню злочину

або припинення вже вчиненого злочину, унеможливлення втечі особи, яку застали під час учинення (замаху на вчинення) злочину або безпосередньо після цього, а також доставляння її до найближчого органу, у компетенцію якого входить здійснення кримінального провадження за цим фактом. Отже, затримання уповноваженою службовою особою можна визначити як невідкладну процесуальну дію, яка проводиться уповноваженим спеціальним законом працівником правоохоронного органу щодо особи, обґрунтовано підозрюваної в учиненні злочину, на основі очевидних фактів і обставин, особисто сприйнятих працівником правоохоронного органу в момент учинення (замаху на вчинення) злочину або безпосередньо після цього, полягає в обмеженні свободи та особистої недоторканності такої особи шляхом психологічного й/або фізичного впливу на неї з метою запобігання або припинення її протиправних дій, унеможливлення втечі та доставляння її до найближчого органу, у компетенцію якого входить перевірка вказаної підозри шляхом проведення досудового розслідування.

Цільове призначення запобіжних заходів у кримінальному судочинстві насамперед полягає в забезпеченні виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків. При застосуванні запобіжних заходів правообмежувальний вплив на вказаних учасників кримінального провадження має яскраво виражений превентивний характер, має на меті запобігання спробам їхньої неналежної поведінки, що перешкоджатиме кримінальному провадженню й може виражатися в переховуванні від органів розслідування та суду, продовженні злочинної діяльності, знищенні доказів, протиправному впливі на інших учасників кримінального провадження тощо. При цьому, незважаючи на те що запобіжні заходи діють, так би мовити, «на випередження», набуття особою статусу підозрюваного не може означати автоматичну появу можливості для їх застосування. З урахуванням вимог принципу презумпції невинуватості й необхідності дотримання балансу публічних і приватних інтересів у кримінальному судочинстві запобіжні заходи можуть застосовуватись виключно на основі підтвердженої доказами обґрунтованої підозри в учиненні злочину й лише у випадках доведеної перед слідчим суддею наявності ризиків, які дають достатні підстави вважати, що підозрюваний може вчинити вищезазначені дії, які охоплюються поняттям неналежної процесуальної поведінки.

За зовнішньої схожості із запобіжними заходами, особливо із триманням під вартою, обмеження прав і свобод особи, підозрюваної в учиненні злочину, притаманне затриманню уповноваженою службовою особою, має зовсім інше цільове призначення. Як зазначалося вище, затримання уповноваженою службовою особою є засобом невідкладного реагування на факт безпосереднього виявлення ознак злочину й обставин, які очевидно вказують на його вчинення певною особою. Основна мета такого затримання – припинити або запобігти злочинним виявам, захопити особу в момент учинення злочину або безпосередньо після цього, позбавити її можливості втекти й передати органам досудового розслідування, у компетенцію яких уходить здійснення кримінального провадження за цим фактом. Підозра в учиненні злочину, на якій ґрунтується рішення про затримання, має первинний, «емпіричний» характер, оскільки вона формується в результаті безпосереднього сприйняття уповноваженою службовою особою певних фактичних обставин, пов'язаних із подією злочину, а отже, існує необхідність її ретельної перевірки шляхом проведення досудового розслідування компетентними суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності.

Говорити про те, що затримання уповноваженою службовою особою спрямоване на забезпечення належної процесуальної поведінки затриманого, було б не зовсім правильно. На момент прийняття рішення про затримання уповноважена службова особа об'єктивно не має можливості визначити й оцінити ризики, які даватимуть підстави вважати, що поведінка затриманої особи під час подальшого кримінального провадження дійсно матиме неналежний характер. Але, власне, службова особа й не повинна цього робити.

Розглядуваний вид затримання є результатом раптово виникаючої ситуації, що має місце під час повсякденного виконання уповноваженими службовими особами правоохоронних органів своїх професійних обов'язків, і останні здійснюють затримання не з міркувань запобігання перешкоджанню кримінальному провадженню, а тому, що зобов'язані вжити заходів щодо припинення протиправних дій, установлення осіб, причетних до такої події, та збереження доказів. Й успішно реалізувати ці заходи без фізичного обмеження свободи та особистої недоторканності особи, підозрюваної в учиненні злочину, практично неможливо. Іншими словами, у момент затримання уповноважена службова особа не може й не повинна прогнозувати те, якою буде подальша процесуальна поведінка затриманої особи – належною чи неналежною. Вирішення вказаного питання відбувається вже після затримання в межах подальшого досудового розслідування компетентними суб'єктами, що здійснюють кримінальне провадження.

Із тих самих міркувань затримання уповноваженою службовою особою не може вважатися складовою (етапом, стадією) процедури застосування до підозрюваного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. У протилежному випадку проведення затримання автоматично означало б необхідність ініціювання перед слідчим суддею питання про арешт затриманого. Однак ще раз зауважимо, що в швидкоплинних ситуаціях затримання уповноважена службова особа не може й не повинна встановлювати та оцінювати ризики можливої неналежної процесуальної поведінки затриманого в майбутньому, оскільки затримання здійснюється для досягнення зовсім інших цілей. Не виключеними є ситуації, коли в процесі розслідування після затримання уповноваженою службовою особою підстав для ініціювання питання про застосування до підозрюваного запобіжного заходу так і не буде встановлено. Очевидно, що в таких випадках затримана особа підлягає звільненню, але це не означає, що саме затримання було застосовано незаконно. Не може вважатися незаконним сумлінне виконання працівником правоохоронного органу своїх службових обов'язків.

Отже, можна сформулювати такі **висновки**. Затримання уповноваженою службовою особою являє собою самостійний різновид заходів забезпечення кримінального провадження, який у структурі цілеспрямованості кримінальної процесуальної діяльності посідає окреме місце. Таке затримання, виходячи зі своєї сутності, не повинно застосовуватись для ізоляції (арешту) особи, підозрюваної в учиненні злочину, з метою забезпечення її належної процесуальної поведінки. Затримання уповноваженою службовою особою є заходом, що забезпечує фізичне обмеження свободи та особистої недоторканності підозрюваної особи в момент учинення нею злочину або безпосередньо після цього й доставляння такої особи до компетентного органу для перевірки первинної підозри шляхом проведення досудового розслідування. Зазначене цільове призначення ін-

ституту затримання уповноваженою службовою особою не дає змоги охарактеризувати його як тимчасовий запобіжний захід або складову процесу застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Повертаючись до припису ч. 2 ст. 176 КПК України, зауважимо, що, на нашу думку, тимчасовим запобіжним заходом може вважатися лише затримання на підставі ухвали слідчого судді, оскільки механізм його застосування якраз і передбачає оцінювання ризиків неналежної процесуальної поведінки підозрюваного до початку розгляду клопотання про застосування «постійного» запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. У зв'язку із цим ч. 2 ст. 176 КПК України доцільно було б викласти в такій редакції: «Тимчасовим запобіжним заходом є затримання підозрюваного, обвинуваченого на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання».

Література:

1. Гуткин И.М. Актуальные вопросы уголовно-процессуального задержания : [учебное пособие] / И.М. Гуткин. – М. : Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. – 89 с.
2. Гуляев А.П. Комментарий к Положению о порядке кратковременного задержания лиц, подозреваемых в совершении преступления / А.П. Гуляев, Б.В. Комаров, С.М. Малиновкин. – М. : Юрид. лит., 1982. – 56 с.
3. Ольшевский А.В. Задержание подозреваемого как мера уголовно-процессуального принуждения : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.В. Ольшевский. – М., 2006. – 214 с.
4. Булатов Б.Б. Меры уголовно-процессуального принуждения (по главе 14 УПК России) / Б.Б. Булатов, В.В. Николук. – М. : Спарк, 2003. – 180 с.
5. Догот Е.Б. Права, свободы и неприкосновенность при задержании лица по подозрению в совершении преступления : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Е.Б. Догот. – Владивосток, 2004. – 184 с.
6. Григорьев В.Н. Задержание подозреваемого / В.Н. Григорьев. – М. : Учебно-консультационный центр «ЮрИнфоР», 1999. – 334 с.
7. Веретенников И.А. Задержание подозреваемого как комплексный правовой институт : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / И.А. Веретенников. – М., 2001. – 205 с.

Лазарева Д. В. Соотношение уголовных процессуальных институтов задержания уполномоченным служебным лицом и содержание под стражей

Аннотация. В статье на основе анализа сущностных характеристик задержания уполномоченным служебным лицом и меры пресечения в виде содержания под стражей исследуется соотношение указанных уголовных процессуальных институтов.

Ключевые слова: меры обеспечения уголовного производства, меры пресечения, задержание уполномоченным служебным лицом, содержание под стражей.

Lazareva D. Correlation the criminal processual institution of the detention by the authorized official person and custodial detention

Summary. In this article, on a basis of analysis of the characteristics of the detention by the authorized official person and preventive measures in the form of detention in custody, correlation of the started criminal processual institutions is being investigated.

Key words: providing measures of criminal proceedings, preventive measures, detention by the authorized official person and custodial detention.